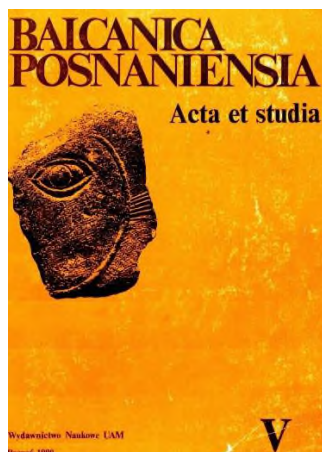

Prostko-Prostyński Jan, rec. książki: Ernst Werner, *Die Geburt einer Großmacht – Die Osmanen (1300–1481). Ein Beitrag zur Genesis des türkischen Feudalismus*, Hermann Böhlaus Nachfolger, Weimar 1985, ss. 456. Mit 8 Karten, vierte, verbesserte und wesentlich erweiterte Auflage (Forschungen zur mittelalterlichen Geschichte Bd. 32), „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 1990, t. 5, s. 440–442.

<https://doi.org/10.14746/bp.1990.5.45>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/54287>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIWERSYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

J. Fitz, *The Great Age of Pannonia (A. D. 193 - 284)*, Corvina Kiado, Budapest 1982, ss. 80, 105 il. oraz 21 rysunków i map.

Książka znanego węgierskiego badacza Jenő Fitz'a zasługuje na uwagę przynajmniej z kilku względów. Prezentuje ona, w formie bardzo skrótovej i zwartej, szereg aspektów życia (obu) Panonii w ostatnim stuleciu Pryncypatu, zapoczątkowanym proklamacją cesarską Septymiusza Sewera. Ukazano kolejno takie kwestie, jak: wojna domowa, wizyta cesarska z 202 roku, złoty wiek Sewerów, życie ekonomiczne, społeczeństwo, kultura i sztuka, znaczenie wojskowe prowincji, rewizja granic z roku 214, kryzys oraz katastrofa połowy trzeciego wieku.

Wojna domowa lat 193 - 197 została zaprezentowana dosyć dokładnie (s. 7 - 10), może nawet zbyt drobiazgowo, jak na tak syntetyczną publikację. Niemniej autorowi udało się przedstawić bardzo znaczącą rolę legionów panońskich w dojściu do władzy Septymiusza Sewera. Kolejne rozdziały, opisujące różne aspekty życia prowincji, są uzupełnione dobrze dobranym materiałem ilustracyjnym. Przede wszystkim w samym tekście zawarto liczne ryciny, mapy, plany (np. pałac namiestnika w Aquineum, miasto Aquincum itd.) oraz wizerunki monet z podobiznami kolejnych cesarzy. Dodatkowo zamieszczono odniesienia do ilustracji umieszczonych na końcu książki.

Stosunkowo mało miejsca poświęcono ekonomicznemu życiu prowincji (tylko dwie strony), choć autor opisując inne kwestie (religia, kultura) zawsze wspomina o ich materialnym podłożu. Natomiast sporo uwagi poświęcono społeczeństwu Panonii (s. 29 - 34), uwzględniając zagadnienia etnicznego i geograficznego pochodzenia mieszkańców, możliwości awansu społecznego oraz roli wojskowych. Podobnie rozbudowany jest rozdział traktujący o kultach (s. 35 - 41). Fitz osobno przedstawił wiodące militarne znaczenie Panonii w wieku trzecim (s. 46 - 49), ilustrując to zagadnienie opisami karier wybitnych oficerów (np. P. Aelius Ammonius). Wreszcie autor powrócił do zagadnień polityczno-wojskowych, opisując zmiany granic z 214 roku, wojny domowe połowy III wieku (rozdział „Kryzys”, s. 53 - 58) oraz najazdy barbarzyńców doszczętnie niszczące prowincję (rozdział „Katastrofa”, s. 59 - 62). W „Epilogu” — niewątpliwie zbyt szczupłym (jedna strona) w stosunku do omawianej problematyki Fitz zaprezentował sytuację panującą na granicy panońskiej w latach 268 - 284. Umieścił on natomiast nie wnoszące niczego nowe tabele chronologiczne (s. 65 - 67). Praca zakończona jest bogatą literaturą przedmiotu (poprzedzoną wykazem skrótów bibliograficznych). Na końcu autor zamieścił spis szkiców, a zwłaszcza bardzo interesujący i rozbudowany (s. 73 - 80) spis ilustracji. Zamieszczono w nim teksty inskrypcji (wraz z ich tłumaczeniem) oraz szereg informacji dotyczących kolejnych zdjęć. Sprawia to, iż nawet nie przygotowany czytelnik może w pełni wykorzystać i zrozumieć bogaty materiał ilustrowany.

Ta niewątpliwie zasługująca na uwagę książka, ukazała się także w wersji niemieckojęzycznej. Z uwagi na jej przystępny i popularnonaukowy charakter, trzeba żałować, iż nie wydano jej również w języku polskim. Szczególnie podkreślić należy starannie dobrane zdjęcia, ilustrujące różne aspekty życia ludności prowincji. Książka została też nienagannie wydana pod względem edytorskim.

Marek Żyromski

Ernst Werner, *Die Geburt einer Grossmacht — Die Osmanen (1300 - 1481). Ein Beitrag zur Genesis des türkischen Feudalismus*. Mit 8 Karten, vierte, verbesserte und wesentlich erweiterte Auflage (Forschungen zur mittelalterlichen Geschichte Bd. 32), Hermann Böhlau Nachfolger, Weimar 1985, ss. 456.

Spółeczno-ekonomiczny (a poniekąd i polityczny) ustroj państwa Osmanów był rezultatem zderzenia się w nim w XIV i XV w. dwóch różniących się zasadniczo form ustrojowych: demokracji wojennej koczowników tureckich z Anatolii z rozwiniętym (grecko-słowiańskim) feudalizmem bałkańskim. Jednoczesne funkcjonowanie w tym państwie elementów organizacji społeczeństwa typowych dla różnych etapów historycznego rozwoju ludzkości (w niektórych działach gospodarki masowo zatrudniano także niewolników) zrodziło wśród badaczy wątpliwość, czy wolno je, mając na uwadze wiek XIV i XV, klasyfikować jako feudalne. Sądzone więc, że Osmanowie przenieśli z Anatolii do Europy tzw. azjatycki sposób produkcji (np. H. Antoniadis-Biblicou, S. Divitçioğlu) lub też utożsamiając feudalizm z decentralizacją przesuwno jego początki dopiero na wiek XVII (np. H. Inalcik), względnie – jak w historiografii marksistowskiej – mówiono o „feudalizmie państwowym” (F. G. Milkova). Całą tę dyskusję, ze znakomitą znajomością źródeł i wielojęzycznej literatury przedmiotu, podsumował i zweryfikował E. Werner, dając zarazem systematyczny wykład dziejów małoazjatyckich sułtanatów i beylików (z położeniem nacisku na zachodzące w nich przemiany wewnętrzne) po bitwie pod Mantzikert, czego nie odzwierciedla tytuł książki.

Zgodnie z panującym w historiografii marksistowskiej poglądem, że główną cechą ustroju feudalnego jest wykształcenie się seniorii (przy czym nie wyklucza to bynajmniej egzystencji grupy producentów zależnych bezpośrednio od zwierzchniej władzy państwowej) E. W. uważa że feudalny charakter monarchii wczesnoosmańskiej nie powinien ulegać wątpliwości. W polemice z dawniejszymi poglądami autor podkreśla z naciskiem brak monopolu państwa na posiadanie ziemi w jakimkolwiek okresie jego istnienia, powołując się na występowanie własności prywatnej (*mülk*, *awqāf*, *amlāk*) już w chwili jego formowania się. Feudalizacja imperium rozpoczęła się zasadniczo w drugiej połowie XIV w. (Murad I, Bajazet I), kiedy to z nadań sułtańskich rozwinął się system *timar* wykazujący, podobnie jak *mülk*, tendencję do przekształcania się we własność dziedziczną, a zakończyła się w czasach Mehmeda II wyraźnym wyodrębnieniem klasy *askerî* (feudałowie) i klasy *raya* (producenci). W pierwszej połowie XV w. wśród timariotów pojawiają się już masowo chrześcijanie, w północnych vilajetach mający nawet liczebną przewagę nad muzułmanami. E. W. zaznacza, że spahisami stawała się na ogół tylko drobna szlachta chrześcijańska (przedstawiciele uprzednio panujących dynastii i członkowie rodów związanych z dawniejszymi aparatami władzy pozostawali z reguły poza tą grupą), otrzymując przeważnie niższe od muzułmanów nadania. Dlatego też w nadziei uzyskania wyższych uposażeń chętnie przechodzili na islam, podkreślając tym swą lojalność wobec państwa. Faktycznie pod względem społecznym i ekonomicznym spahisi – wyznawcy obu religii – zlewali się w jedną grupę. W badanym okresie nie zdołali się jednak przekształcić w stan, ponieważ granice tej grupy zakreślał ciągle sułtan, a przejście od *raya* do spahisów nie było trudne.

Podobny zanik różnic faktycznych obserwuje E. W. w grupie producentów, ustalając w wyniku skrupulatnych wyliczeń, że sytuacja ekonomiczna muzułmańskiej *raya* była tylko nieco lepsza od położenia chrześcijańskiej. Niemniej w państwie Osmanów nie doszło nigdy – tak jak w Europie Zachodniej (między elementem romańskim i germańskim) – do syntezy i prawnego zrównania muzułmanów z niemuzułmanami i to autor uważa za jedną z istotnych różnic między feudalizmem tureckim a zachodnioeuropejskim. Za główną wszakże różnicę skłonny jest uznać prymitywizację stosunków ekonomicznych charakteryzujących się zwiększonym udziałem renty naturalnej (nawet w Rumelii sięgającej 50%) w istniejącym systemie powinności i redukcje znaczenia gospodarki towarowo-pieniężnej. Lwią część osiągniętych nadwyżek finansowych państwo inwestowało w organizowanie dalszej ekspansji i dlatego E. W. proponuje określenie feudalizmu osmańskiego mianem „wojującego” (*militanter Feudalismus*).

Obecne, czwarte już wydanie tej książki (poprzednie 1966, 1972, 1978) odbiega od obowiązującego dotychczas wydania z 1978: w tekście i przypisach wprowadzono niewielkie korekty, a na końcu pracy zamieszczono obszernie uzupełnienie (s. 359 - 403) do poszczególnych rozdziałów, gdzie krytycznie bądź referująco omówiono literaturę przedmiotu, która ukazała

się w ostatnich latach (w zasadzie do 1983), choć są tu też prace starsze, uprzednio przeoczone.

Nie mogąc oczywiście w tej krótkiej nocie zaprezentować nawet ważniejszych momentów dyskusji, w toku której autor podtrzymał zresztą swe główne tezy, zwrócę jedynie uwagę na zupełnie nową fazę polemiki wokół genezy bodaj najbardziej charakterystycznej instytucji państwa osmańskiego – korpusu janczarów. Wywołał ją niewielki artykuł E. A. Zachariadou (*Les „janissaires” de l'empereur byzantin*, *Studia turcologia. Memoriae Alexii Bombaci dedicata*, Instituto Universitario Orientale. Series minor XIX, Napoli 1982, s. 591 - 597). W zapiskach dostojnika kościelnego, uczestnika soboru w Ferrarze i Florencji (1437 - 1439) Sylbestrosa Syropulosa odkryła autorka wzmianki o *ἰαννιττάρων*, *γαννιττάρων* należących do osobistej gwardii cesarza bizantyjskiego, różniących się od innych formacji cesarskich niskim żołdem i lekkim uzbrojeniem. Zachariadou wyprowadza słowo „janczar” z języka katalońskiego, w którym *genetari* czy *ginetari* oznacza lekkozbrojnego i łączy genezę tej formacji w Bizancjum z pobytem na Bałkanach słynnej kompanii katalońskiej. Po kampanii w Bośni, a przede wszystkim po klęsce Katalończyków nad Bosforem (1352), część żołnierzy zaciągnęła się do służby cesarskiej, co wyjaśnia przekazaną przez Syropulosa nazwę *ἰαννιττάρων* jako formacji gwardii. W myśl argumentacji autorki Bizancjum rozporządzało janczarami już od połowy XIV w., a na gruncie tureckim słowo „janczar” byłoby zapożyczeniem. E. W. sceptycznie ustosunkował się do tych wywodów, ale – ponieważ ograniczył się tylko do tradycyjnych argumentów – na ostateczny wynik tej bardzo ciekawej dyskusji wypadnie jeszcze poczekać.

Napisana z rozmachem, oparta na olbrzymim materiale źródłowym i odznaczająca się rzeczowością książka E. W. należy już do klasyki światowej osmanistyki. Warto może pomyśleć o jej polskim przekładzie, tym bardziej, że prac z tego zakresu w języku polskim jest naprawdę niewiele.

Jan Prostko-Prostyński (Szczecin)

J. K. Kolosovskaja, *Rimskij provincialnyj gorod, ego ideologija i kultura*, w: *Kultura drevnego Rima*, red. E. S. Golubcova, tom II, Moskwa 1985, s. 167 - 257, 392.

„Rzymskie miasto prowincjonalne, jego ideologia i kultura” to tytuł rozdziału czwartego tomu II *Kultury starożytnego Rzymu*. Jego autorką jest znana radziecka specjalistka, J. K. Kolosovskaja. Ze względu na fakt, że we współczesnej nauce badania nad miastem rzymskim cieszą się szczególną popularnością, warto nań zwrócić uwagę. Ale nie tylko. Autorka założyła sobie bowiem naszkicowanie modelu miasta rzymskiego, biorąc za punkt odniesienia region naddunajski, ponieważ prowincje tego regionu, „gdzie całkowicie brak jest spuścizny greckiej [! – a Mezja Dolna? – L. M.] i gdzie poziom rozwoju społecznego był szczególnie niski, dają... najlepszą możliwość zapoznania się z rzymskim społeczeństwem prowincjonalnym, z jego kulturą i ideologią, w czystej niejako postaci” (s. 168). Z bloku prowincji naddunajskich wybrała autorka Panonię (Dolną i Górną) oraz Dację, widząc w materiale źródłowym z nich pochodzącym dane szczególnie charakterystyczne dla dziejów miasta prowincjonalnego. O takim wyborze zdecydowało wiele – zdaniem Kolosovskiej – podobieństw natury etniczno-historycznej (w tym frontalne położenie), co uzasadnia traktowanie Panonii i Dacji jako terenu modelowego, pozwalającego na wnioski uogólniające. Myślę jednak, abstrahując w tym momencie od mniejszej czy większej reprezentatywności źródeł dacko-panońskich, że o wyborze autorki zdecydował przede wszystkim fakt, że od wielu lat jej twórczość naukowa koncentruje się właśnie na tym obszarze¹.

¹ E.g.: *O romanizacii Dakii*, VDI 1957, 1, s. 81 - 91; *K voprosu o socialnoj strukture rimskogo obščestva v I - III vv. n.s. (collegia veteranorum)*, VDI 1969, 4, s. 122 - 129, *Pannonija v I - III vekah*, Moskva 1973 (por. rozdz. VI: „Gorod kak centr obščestvennoj, kulturnoj i religioznoj žizni”, s. 179 - 207).